

Conditionele constructies met *moest(en)* en *mocht(en)* in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands

Ronny Boogaart

Universiteit Leiden, LUCL/Opleiding Nederlandse taal en cultuur
(r.j.u.boogaart@let.leidenuniv.nl)

NEERLANDISTIEK.NL 07.05; GEPUBLICEERD: [juli 2007]

Samenvatting

Het Belgisch Nederlands kent een conditionele constructie met *moest(en)* die in het Nederlands Nederlands niet voorkomt. Onderzoek in het Corpus Gesproken Nederlands laat zien dat de constructie met *moest(en)* veel frequenter is dan de vergelijkbare constructie met *mocht(en)*, die in beide delen van het taalgebied voorkomt. Daarnaast valt op dat de *moest(en)*-constructie regelmatig gebruikt wordt zonder *dan* in de erop volgende hoofdzin, terwijl dit resumptieve element na een *mocht(en)*-zin bijna verplicht lijkt.

Dit artikel geeft een samenhangende verklaring voor beide observaties. De *moest(en)*-constructie is compatibel met meer soorten conditionele interpretaties dan de *mocht(en)*-constructie. De constructie wordt met name gebruikt in tegenfeitelijke contexten, waarin het gebruik van *mocht(en)* nauwelijks voorkomt. Het type context waarin het Belgisch Nederlands wel *moest(en)* gebruikt maar het Nederlands Nederlands geen *mocht(en)*, is bovendien precies het soort context waarin typisch geen resumptief *dan* optreedt.

Deze analyse leidt tot de verrassende conclusie dat *mocht*-zinnen in het Nederlands Nederlands, zowel syntactisch als semantisch/pragmatisch, minder geïntegreerd zijn met de hoofdzin dan *mocht*- én *moest*-zinnen in het Belgisch Nederlands. Dit blijkt ook uit de verschillende restricties op het zinsfinaal gebruik van deze conditionele zinnen: terwijl *mocht*-zinnen in het Nederlands Nederlands in deze positie hooguit als (weglaatbaar) adjunct optreden, hebben zinsfinale *moest*- en *mocht*-zinnen in het Belgisch Nederlands veelal de status van (niet weglaatbaar) argument.

1. Inleiding

Het is bekend dat modale werkwoorden gebruikt kunnen worden om heel verschillende soorten modaliteit tot uitdrukking te brengen, maar over het precieze aantal modale noties dat te onderscheiden valt, bestaat geen overeenstemming – en al helemaal niet over de aanduidingen ervan (Narrog 2005, Nuyts 2005). Het 'conditionele' of 'hypothetische' gebruik van *moeten* en *mogen* in (1) en (Belgisch-Nederlands) (2) behoort volgens de ANS tot het *eigenlijk modaal* gebruik van deze werkwoorden (Haeseryn e.a. 1997: 988 en 990), dat meestal *epistemisch* wordt genoemd; Van der Auwera en Plungian (1998) beschouwen het als een 'post-modaal' gebruik.

- (1) *mocht* dat niet meer lukken nou dan weten ze wat er te wachten staat.¹
- (2) *moest* het niet lukken dan dan belt de maar efkes

In dit artikel presenteer ik de resultaten van een corpusonderzoek naar conditionele constructies met *moeten* en *mogen* in Nederlands-Nederlands (NNL) en Belgisch-Nederlands (BNL) (paragraaf 2).² Dat de constructie met *moest(en)* in (2) alleen voorkomt in het BNL zal niemand verbazen, maar de data laten ook intrigerender verschillen tussen de beide constructies zien: de *moest(en)*-constructie is compatibel met andersoortige conditionele interpretaties dan de *mocht(en)*-constructie en verschijnt bovendien vaker zonder *dan* in de hoofdzin. Op grond van onderzoek van Van Belle (1997; Renmans & Van Belle 2003) zal ik betogen dat de beide laatste kwesties met elkaar verwant zijn. Meer in het bijzonder zal blijken dat *mocht*-zinnen in het NNL, zowel syntactisch als semantisch/pragmatisch, minder geïntegreerd zijn met de hoofdzin dan *mocht*- én *moest*-zinnen in het BNL (paragraaf 3). In paragraaf 4 vat ik de resultaten van het onderzoek samen in de vorm van een constructienetwerk (in de zin van Croft & Cruse 2004: 257-290, Verhagen 2005).

2. Corpusdata

Ook zonder corpusonderzoek is wel duidelijk dat de conditionele *moest(en)*-constructie, geïllustreerd in voorbeeld (1), een typisch Belgisch-Nederlandse constructie is (zie bijv. Daman 1946, Goossens 1961, Demol 1973, Haeseryn e.a. 1997: 988, Van der Wouden 1998: 90). Aangezien we deze constructie graag willen vergelijken met de conditionele *mocht(en)*-constructie geïllustreerd in (2), die zowel in het Nederlands-Nederlands als in het Belgisch-Nederlands voorkomt, is het *Corpus Gesproken Nederlands* (CGN) bij uitstek geschikt voor het verzamelen van relevante data: beide variëteiten van het Nederlands zijn daarin vertegenwoordigd en als zodanig gemarkeerd.³ Het subcorpus met voorgelezen

¹ Alle voorbeelden zijn afkomstig uit het *Corpus Gesproken Nederlands* (CGN), tenzij anders aangegeven.

² Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van het NWO/VNC project *Modale werkwoorden en andere uitdrukkingen van modaliteit: een corpusgebaseerde analyse*. Een overzicht van alle onderzochte verschillen tussen BNL en NNL is te vinden in Diepeveen e.a. (2006).

³ NNL en BNL fungeren hier als aanduidingen van de bovenregionale, dus niet-dialectische, omgangstaal in Nederland en het Nederlands sprekende deel van België, zoals de labels *fn* en *fv* in het CGN. Er wordt in dit onderzoek dus geen verder onderscheid gemaakt naar de precieze regio van herkomst, maar bijvoorbeeld ook niet naar leeftijd of sekse van de spreker. Zie Diepeveen e.a. (2006) voor discussie en referenties.

taalmateriaal laten we buiten beschouwing omdat het onderscheid tussen BNL en NNL in de schrijftaal grotendeels geneutraliseerd is.

De corpusgegevens zijn aanleiding voor ten minste twee vragen. De eerste betreft de relatieve frequentie van de BNL *moest(en)*-constructie ten opzichte van de 'algemenere' *mocht(en)*-constructie in het NNL (2.1). De tweede betreft de frequente afwezigheid van resumptief *dan* in de apodosis van de *moest(en)*-constructie (2.2). In paragraaf 3 geef ik een samenhangende verklaring voor beide observaties.

2.1 Frequentie

Aangezien *moeten* en *mogen* zeer frequent gebruikte werkwoorden zijn, en maar een klein deel van de gebruiksvallen 'conditioneel' genoemd kan worden, is het lastig om precies die conditionele gevallen in het CGN op te sporen. Een zoekopdracht naar de voorkomens van *moeten* en *mogen*, zelfs als we die beperken tot de verleden tijd van die werkwoorden, levert simpelweg te veel niet-relevante treffers op. Om toch over een behoorlijk corpus van conditionele gevallen te kunnen beschikken, is het CGN op twee verschillende manieren geïnspecteerd. In de eerste plaats is in de orthografische laag van het CGN gezocht op voorkomens van *moeten* en *mogen* als eerste woord van een *chunk* in de transcriptie, dus voorafgegaan door een dubbel aanhalingsteken. Deze transcriptie-eenheden vallen niet samen met *clauses*, zinnen of gespreksbeurten, maar geven stukjes spraak van ca 2 à 3 sec. aan die door pauzes van elkaar gescheiden zijn (*CGN Protocol voor Orthografische Transcriptie*).⁴ Hoewel er dus zeker geen één-op-één-relatie bestaat tussen de transcriptie-eenheden van het CGN en (deel)zinnen, blijkt deze zoekopdracht in de praktijk toch een behoorlijk aantal zinsinitiële voorkomens van *moeten* en *mogen* op te leveren, waaronder heel wat conditionele gevallen. (Niet-relevante treffers, zoals vraagzinnen, zijn handmatig in een detail-analyse verwijderd.) Het resultaat van deze zoekopdracht is in absolute aantallen weergegeven in Tabel 1.⁵

	NNL	BNL
<i>moest(en)</i>	0	51
<i>mocht(en)</i>	35	16
totaal	35	67

Tabel 1: 'chunk'-initieel, conditioneel *moest(en)* en *mocht(en)* in het CGN ($p = 0,000$)

⁴ In het syntactisch geannoteerde deel van het CGN kan systematischer op V1-clauses worden gezocht, maar voor deze relatief infrequente conditionele constructies met modale werkwoorden is dit subcorpus te klein van omvang.

⁵ Bij de tabellen met absolute aantallen is het belangrijk te weten dat het subcorpus BNL in het CGN een stuk kleiner is dan het subcorpus NNL, nl. ca 2,9 miljoen woorden BNL tegenover ca. 5,1 miljoen woorden NNL (zonder het voorgelezen materiaal). De vraag wat dit precies betekent voor de relatieve frequentie van de constructies behandel ik verderop in deze paragraaf.

Om meer gevallen van conditioneel *moeten* en *mogen* op het spoor te komen, kunnen we gebruik maken van de observatie dat het conditioneel gebruik van deze werkwoorden niet beperkt is tot de constructies in (1) en (2), maar ook voorkomt in *als*-zinnen, zoals in (3) (BNL) en (4) (NNL).

- (3) *als ik rechter moest zijn* ze zouden d'r hier in België van beleven.
- (4) we kunnen alles wissen *als 't niet spannend genoeg mocht zijn*.

De combinatie van *als* met een vorm van (de verleden tijd van) *moeten* en *mogen* kan relatief eenvoudig in het CGN opgezocht worden, maar er doet zich nu een ander probleem voor. Naast een strikt conditioneel gebruik, waarbij in *als*-zinnen als (3) en (4) het gebruik van een modaal werkwoord bijna redundant lijkt, is er nu volop concurrentie van met name deontische lezingen van *moeten* en *mogen*. Dat valt misschien te verwachten omdat de conditionele functie in (3) en (4) al vervuld wordt door het conditionele voegwoord *als* en niet per se 'dubbelop' gemarkeerd hoeft te worden. Interessant is overigens dat die concurrentie van alternatieve modale lezingen zich bij het zinsinitieel gebruik van *moest(en)* en *mocht(en)*, als in (1) en (2), helemaal niet voordoet.

Meestal geeft de context uitsluitel over de vraag of de werkwoorden *moeten* en *mogen* in *als*-zinnen strikt conditioneel zijn gebruikt of een deontische interpretatie moeten krijgen; voor *moeten* en *mogen* betekent een deontische interpretatie respectievelijk een verplichtings- en een toestemmingslezing. Zulke lezingen zijn alleen mogelijk als de subjectreferent 'bezield' is en bovendien enige mate van controle heeft over het al dan niet uitvoeren van de activiteit genoemd in het complement van het modaal werkwoord; om die reden ligt een deontische interpretatie in (3) en (4) op z'n minst niet voor de hand. Maar zelfs als aan die voorwaarden is voldaan, is ook een conditionele interpretatie nog altijd niet uitgesloten, zie de gecursiveerde *als*-zin in (5) (BNL).⁶

- (5) de Peter dat ging nogal, maar *als dat de Ludo moest doen* dieje las dat dus letter voor letter na en dieje verbeterde dat en ge kon dat soms zeven acht keer opnieuw maken hè.

Het is, ook in de verdere context van het fragment in (5), niet uit te maken of Ludo, bijvoorbeeld van hogerhand, de opdracht krijgt om de correctiewerkzaamheden waar het hier over gaat, te verrichten. Zo'n deontische interpretatie is compatibel met (5), maar niet noodzakelijk. De vorm *moest* kan hier ook in strikt conditionele zin gebruikt zijn, zoals in de meest voor de hand liggende interpretatie van (3). Anders gezegd: de gecursiveerde zin in (5) kan het equivalent zijn van (6a) (strikt conditioneel) óf van (6b) (deontisch). De parafraze met conditioneel *mocht* in (6c) lijkt in de context van fragment (5) niet goed mogelijk; *mocht* prefereert in deze context duidelijk een, deontische, toestemmingslezing.

- (6) a. Als Ludo het deed (...)
- b. Als Ludo het moest doen (...)
- c. Als Ludo het mocht doen (...)

⁶ Niet alle BNL-sprekers kunnen *moest* in een narratieve verleden tijdscontext als in (5) conditioneel interpreteren. Voor een BNL-sprekende reviewer is een zuiver conditionele interpretatie als in (3) en (4) hier niet mogelijk.

Als we naast de ondubbelzinnig niet-conditionele gevallen ook twijfelgevallen als in (5) buiten beschouwing laten, levert dat voor deze zoekopdracht (*als + moest(en)/mocht(en)*) de aantallen in Tabel 2 op.⁷

	NNL	BNL
<i>moest(en)</i>	0	33
<i>mocht(en)</i>	5	4
totaal	5	38

Tabel 2: *Conditioneel moest(en) en mocht(en) in als-zinnen*

In Tabel 3 zijn de aantallen voor zinsinitieel conditioneel *moest(en)/mocht(en)* (Tabel 1) en voor het conditioneel gebruik van deze werkwoorden in *als*-zinnen (Tabel 2) bij elkaar opgeteld.

	NNL	BNL
<i>moest(en)</i>	0	84
<i>mocht(en)</i>	40	20
a + b	40	104

Tabel 3: *Conditioneel moest(en) en mocht(en) in het CGN (p = 0,000)*

Conditionele constructies met *moest(en)* komen, als verwacht, in het NNL-subcorpus van het CGN dus helemaal niet voor. Voor *mocht(en)* is er geen significant verschil tussen BNL en NNL. Dat blijkt niet onmiddellijk uit Tabel 3, maar wel uit Tabel 4, waar de frequentie van conditioneel *mocht(en)* is gerelateerd aan het verschil in omvang tussen het NNL- en het BNL-subcorpus van het CGN (vgl. noot 5).

	NNL	BNL
conditioneel <i>mocht(en)</i>	40	20
overige woorden CGN	5102980	2910189
totaal woorden CGN	5103020	2910209

Tabel 4: *Conditioneel mocht(en) gerelateerd aan corpusgrootte (p = 0,729)*

Het NNL gebruikt dus niet vaker dan het BNL *mocht(en)* in een conditionele context, maar het omgekeerde – wat Van der Wouden (1998: 91) suggereert – is ook niet waar.⁸ Dit geeft aanleiding tot de eerste van twee onderzoeksvragen. Als het NNL in het geheel geen *moest(en)* gebruikt met een

⁷ Door de lage aantallen voor *mocht(en)* is de chikwadraattoest hier onbetrouwbaar.

⁸ Voor *mocht*-zinnen die volgen op de hoofdzin geldt waarschijnlijk wel dat deze veel frequenter zijn in BNL dan in NNL, zie 3.3.

conditionele functie, maar ook niet significant vaker dan het BNL *mocht(en)*, wat gebruikt het NNL dan wél in die gevallen waarin het BNL *moest(en)* gebruikt? De cijfers duiden er immers op dat het BNL conditioneel *moest(en)* kan gebruiken in contexten waarin het NNL geen *mocht(en)* gebruikt. Dit bleek ook al bij voorbeeld (5), waar een parafrase van de conditionele lezing met *mocht*, als in (6c), uitgesloten is. Opmerkingen over de algemenere toepasbaarheid van BNL conditioneel *moest(en)* in vergelijking met *mochten* zijn ook in de literatuur wel te vinden (Haeseryn e.a. 1997: 988), maar in paragraaf 3 zal ik proberen een preciezer antwoord te geven op de vraag in welke conditionele contexten BNL wel *moest(en)* kan gebruiken, maar NNL niet *mocht(en)*.

2.2 Vorm van de apodosis

Een tweede interessante observatie naar aanleiding van de data uit het CGN betreft de vorm van de *apodosis*, d.w.z. van de hoofdzin die op de conditionele zin (de *protasis*) volgt. We kunnen hier drie typen onderscheiden, die verschillen in de mate waarin de hoofdzin syntactisch geïntegreerd is met de bijzin, corresponderend met wat König & Van der Auwera (1988) *integration*, *resumption* en *non-integration* noemen. Een voorbeeld van het eerste type, met geïntegreerde woordvolgorde, is (7) (BNL).

- (7) moesten we nu over iets anders praten over een ander project, zou ik daar helemaal geen problemen mee hebben.

In dit type zinsverbinding bezet de voorwaardelijke bijzin de eerste zinsplaats; de woordvolgorde in de hoofdzin van (7) wordt traditioneel beschouwd als een geval van inversie. Zo'n omkering van onderwerp en persoonsvorm zien we ook in het tweede type, maar daar wordt de hoofdzin ingeleid door *dan*, dat als het ware de inhoud van de bijzin 'herneemt', als in (8).

- (8) mocht het zover komen dan heeft de rechter het laatste woord.

Aangezien resumptief *dan* in (8) de eerste positie van de hoofdzin inneemt, wordt wel gezegd dat de bijzin zich hier in de 'aanloop' van de zin bevindt, met als gevolg dat hoofd- en bijzin in (8) syntactisch minder geïntegreerd zijn dan in (7). Duidelijk nog minder integratie is er in het derde type, als in de gevallen in (9), waar de woordvolgorde in de hoofdzin ongemarkeerd is, d.w.z. zich gedraagt alsof er geen bijzin aan voorafging.

- (9) a. mocht je er ooit nog over denken: niet doen.
b. moest hij niet zo braaf zijn 't zou toch wel lastig zijn denk ik.

Als we de gevallen van conditioneel *moest(en)* en *mocht(en)* die we in het CGN hebben gevonden, volgens de zoekmethodes toegelicht in de vorige paragraaf, indelen naar het soort hoofdzin dat op de voorwaardelijke bijzin volgt, krijgen we als resultaat de getallen in Tabel 5.

		apodosis			
		geïntegreerd		niet-geïntegreerd	overig ⁹
		+ <i>dan</i>	- <i>dan</i>		
NNL	<i>moest</i>	-	-	-	-
	<i>mocht</i>	22	(1)	2	10
	<i>als + moest</i>	-	-	-	-
	<i>als + mocht</i>	1	1	1	2
BNL	<i>moest</i>	14	11	9	17
	<i>mocht</i>	5	0	5	6
	<i>als + moest</i>	9	4	9	11
	<i>als + mocht</i>	0	1	1	2

Tabel 5: vorm van de apodosis na conditioneel moest(en) en mocht(en)

De gegevens voor de conditionele *mocht*- en *moest*-constructies in Tabel 5 wijken af van wat in de literatuur, ook door König & Van der Auwera (1988), wordt aangenomen voor conditionele constructies in het algemeen: de integratieve volgorde is in deze visie de ongemarkeerde standaardvolgorde, het prototype, terwijl gevallen van *resumption* en *non-integration* uitzonderlijk worden geacht. Voor Nederlandse *als*-zinnen zijn deze intuïties getalsmatig bevestigd in het corpusonderzoek van Renmans & Van Belle (2003), maar in de *mocht*- en *moest*-constructies in het CGN is resumptief *dan* frequenter aan- dan afwezig en komt ook de niet-geïntegreerde volgorde voor. (In hun veel grotere corpus van *als*-zinnen vonden Renmans en Van Belle niet één voorbeeld van die laatste categorie. Zie verder 3.2.)

De vet omliggende cellen in Tabel 5 laten nog een interessant verschil tussen NNL en BNL zien: de BNL *moest(en)*-constructie verschijnt vaker zonder resumptief *dan* in de hoofdzin. Het ene geval in het NNL-materiaal blijkt bij nader inzien een geval van voorgelezen taal te zijn, hoewel het niet afkomstig is uit het CGN-subcorpus 'read aloud texts', dat we so wie so niet in ons corpus hadden opgenomen. Het betreft het gebruik van conditioneel *mocht* geciteerd in (10).

- (10) d'r is vast wel één of andere hulp telefoonnummer of zo. ja hier. mocht u problemen hebben, kunt u op werkdagen contact opnemen met bladibla.

⁹ Dit gaat vooral om *mocht*- en *moest*-zinnen die volgen op de hoofdzin, zoals in voorbeeld (4) (zie verder 3.3), en om gevallen waarin de apodosis helemaal ontbreekt. Dat laatste is niet ongebruikelijk in gesproken taal, het komt net zo goed voor bij conditionele constructies zonder modale werkwoorden, bijvoorbeeld in *Als het zo moet!* of *Als jij nu eens de afwas deed*, die beide zelfs tot zelfstandige constructies geworden zijn.

Als we dit ene (duidelijk voorgelezen) geval buiten beschouwing laten, zoals we dat uit principe hebben gedaan met voorgelezen teksten in dit onderzoek, dan houden we zelfs niet één geval over van de conditionele *mocht*-constructie zonder resumptief *dan* in de apodosis – dus van het type geïllustreerd voor *moest* in (7). Ook volgens de ANS bevat dit type constructies met *mocht* ‘in de regel het bijwoord *dan*’ (Haeseryn e.a. 1997: 991). Voor de *moest*-constructie in het BNL geldt dat dus zeker niet. De tweede onderzoeksvraag is dan ook hoe we dit verschil in frequentie van resumptief *dan* kunnen verklaren.

3. Analyse

In deze paragraaf zal ik proberen aan te tonen dat het antwoord op de tweede onderzoeksvraag nauw samenhangt met het antwoord op de eerste onderzoeksvraag: het type context waarin BNL wel *moest(en)* gebruikt maar NNL niet *mocht(en)*, is precies het soort context waarin, volgens Renmans & Van Belle (2003), typisch geen resumptief *dan* optreedt.

3.1 Soorten conditionele relaties

Taalgebruikers kunnen met behulp van conditionele constructies heel verschillende soorten conditionele relaties tot uitdrukking brengen. Een recente classificatie van conditionele relaties is die van Dancygier & Sweetser (2005), die op het hoogste niveau een onderscheid maken tussen *predictive* en *non-predictive conditionals*. Nederlandse varianten van de voorbeelden die Dancygier & Sweetser geven, zijn (11) en (12).

(11) Als het regent, wordt de wedstrijd afgelast.

(12) Als ze me missen, dan ben ik vissen.

De uiting in (11) is een voorbeeld van een *predictive conditional*: we begrijpen de uiting zo dat er een inhoudelijke, oorzakelijke relatie bestaat tussen de gebeurtenissen van de protasis en de apodosis. Volgens Dancygier & Sweetser roepen dergelijke voorwaardelijke zinnen bovendien altijd een ‘alternatief scenario’ op. In het geval van (11) komt dat er op neer dat we mogen aannemen dat de wedstrijd niet wordt afgelast als het niet regent, dus dat we *als* feitelijk interpreteren als *alleen als*. In het geval van *non-predictive conditionals*, als in (12), is dat niet het geval. De spreker geeft in de protasis van (12) te kennen dat hij gaat vissen: de waarheid van die mededeling is onafhankelijk van de waarheid van de protasis – ook als ‘ze’ hem niet missen, geldt nog steeds dat hij is gaan vissen. Er is in (12) dus geen inhoudelijke relatie tussen de gebeurtenissen van de protasis en de apodosis zelf en *als* kan hier dan ook niet begrepen worden als *alleen als*; er wordt, in de terminologie van Dancygier & Sweetser, geen alternatief scenario opgeroepen. Ik zal dit onderscheid verder aanduiden als ‘inhoudelijke’ versus ‘niet-inhoudelijke’ voorwaardelijke relaties.

Zowel de BNL *moest(en)*-constructie als de algemene *mocht(en)*-constructie wordt veelvuldig gebruikt voor het uitdrukken van niet-inhoudelijke conditionele relaties. Bijna altijd gaat het dan om relaties op het niveau van de taalhandeling: in de *moest-/mocht*-zin specificereert de spreker de omstandigheden waarin de taalhandeling die hij met de hoofdzin uitvoert, relevant is (of zal worden). Voorbeelden van zulke (niet-inhoudelijke) *speech act conditionals* zijn te vinden in (13), (14) en (15).

- (13) a. mocht je willen bellen dan uh kan dat.
b. moest de dan niet laat zijn ja dan kunt de gij langs hier komen.
- (14) a. mocht dat gesprek uh geen positief effect hebben trekt u dan uw consequenties als voorzitter van 't NOC?
b. moest je uh mocht je kunnen kiezen tussen Westmalle en uh blonde Leffe blonde Westmalle of blonde Leffe. wat kies je?
- (15) a. mocht jij 'm zien dat je 't dan even zegt.
b. moest er natuurlijk dringende post zijn legt dat schoon aan de kant dienen post van Kevin.

De hoofdzinnen van de a- en b-zinnen van (13)-(15), met respectievelijk *mocht* en *moest* in de protasis, zijn steeds in hoge mate vergelijkbaar. In (13a) en (13b) doet de spreker een aanbod met behulp van het modaal werkwoord *kunnen*; in (14a) en (14b) heeft de hoofdzin de vorm en functie van een vraag; in (15a) en (15b) geeft de spreker een opdracht aan de hoorder met behulp van een directieve constructie. Maar in geen van deze zinnen voert de spreker de betreffende taalhandeling *zonder meer* uit: met de voorwaardelijke bijzin ingeleid door *mocht* of *moest* maakt de spreker duidelijk onder welke omstandigheden de taalhandeling geldt.¹⁰ Dit soort conditionele relatie is duidelijk van het niet-inhoudelijke type: er is geen oorzaak-gevolg-relatie tussen de gebeurtenissen van protasis en apodosis en er wordt geen alternatief scenario opgeroepen zoals in (11).

Zoals de voorbeelden in (13)-(15) al laten zien, wordt zowel *mocht* als *moest* gebruikt in de heel specifieke context van een niet-inhoudelijke voorwaardelijke relatie en er lijkt in dit opzicht dus geen verschil tussen NNL en BNL te bestaan. Dat verschil bestaat er wél in de categorie van inhoudelijke voorwaardelijke relaties, maar we kunnen dat alleen aan de oppervlakte brengen door binnen die categorie een onderscheid te maken tussen twee soorten conditionele contexten, namelijk hypothetische contexten en 'tegenfeitelijke' (*counterfactual*) contexten.¹¹ Voordat ik dat onderscheid toelicht, geef ik, in Tabel 6, eerst de cijfers voor de verschillende soorten conditionele relaties zoals die in het CGN met *mocht*- en *moest*-constructies worden uitgedrukt.

¹⁰ Ook de uiting in (12) is als zo'n *speech act conditional* te beschouwen. De interpretatie van deze zin komt immers dicht bij die van *Als ze me missen, zeg dan maar dat ik vissen ben*.

¹¹ In bestaande classificaties van conditionele relaties, inclusief die van Dancygier & Sweetser (2005) en Renmans & Van Belle (2003), wordt dit onderscheid niet gemaakt, maar het blijkt nodig om de taal(variëteit)specifieke distributie van de constructies te beschrijven. Interessant is dat precies hetzelfde onderscheid nodig blijkt te zijn om gebruiksverschillen tussen de Russische en Nederlandse 'conditionele imperatief' te begrijpen (Boogaart & Trnavac 2004, Trnavac 2006).

		INHOUDELIJK CONDITONEEL		NIET-INHOUDELIJK
		HYPOTHETISCH	IRREALIS	CONDITONEEL
NNL	<i>moest</i>	-	-	-
	<i>mocht</i>	8	0	20
	<i>als + moest</i>	-	-	-
	<i>als + mocht</i>	3	0	2
BNL	<i>moest</i>	7	24	17
	<i>mocht</i>	6	2	5
	<i>als + moest</i>	12	11	6
	<i>als + mocht</i>	2	0	1

Tabel 6: soorten conditionele relaties in conditionele moest- en mocht-constructies

Tabel 6 geeft een duidelijk antwoord op de eerste onderzoeksvraag, namelijk in welke conditionele contexten BNL wel *moest(en)* gebruikt, maar NNL geen *mocht(en)*: er is in het NNL- materiaal niet één geval te vinden van de *mocht*-constructie in een irrealis context, terwijl dat type conditionele relatie voor de BNL *moest*-constructie de meest frequente is.¹³ Om welke soort zinnen het gaat, is geïllustreerd in (16)-(20).

- (16) alhoewel 't is 't is een een wit een wit dak hè. dat scheelt zenne. *moest dat nu een zwarte onderdak zijn* dan zou dat kunnen zijn
- (17) *moest de nu nog onder mekaar* zou 'k dat nu nog begrijpen. maar wij zijn daarbij
- (18) u hebt de lijn die ik juist zou vinden *moest er een totaal ander Europees landbouwbeleid bestaan*.
- (19) *moest het nu omgekeerd zijn* dan zoudt de nog kunnen zeggen van ja hè we gaan verschuiven met de peter en zo tot daar aan toe. maar nu? nee.
- (20) *moest het altijd licht zijn* zouden we niet komen tot dag en nacht.

Alle voorwaardelijke zinnen hebben met elkaar gemeenschappelijk dat ze een 'mentale ruimte', een 'mogelijke wereld', oproepen die niet identiek is aan de feitelijke wereld van het hier-en-nu van de spreker (de 'basisruimte'). Maar er zijn verschillende soorten mentale ruimtes en, zoals Dancygier & Sweetser uitgebreid laten zien voor het Engels, conditionele constructies verschillen onder andere in

¹² Niet alle gevallen uit Tabel 5 komen in Tabel 6 terug. Dit geldt met name voor zinsfinale conditionele bijzinnen die soms een eigen functie lijken te hebben maar die hier verder buiten beschouwing blijven. Zie 3.3.

¹³ Vgl. Nieuwint (1987: 314): "Het in de *mocht*-zin gestelde betreft een reële, praktische mogelijkheid: de gebeurtenis/toestand in kwestie moet werkelijkheid kunnen worden of zijn."

het soort mentale ruimte dat ze 'triggeren'.¹⁴ In (13)-(15) gaat het steeds om een hypothetische mogelijke wereld: de voorwaardelijke bijzin schetst omstandigheden die zich in de toekomst mogelijk zouden kunnen voordoen en waarin de taalhandeling van de hoofdzin relevant zou zijn. In (16)-(20) daarentegen heeft de spreker het niet over een mogelijke situatie, maar over een 'tegenfeitelijke' situatie die geen werkelijkheid is op het spreekmoment en dat ook niet zal worden. De *moest*-zin wordt hier niet gebruikt om een mogelijk toekomstig scenario te schetsen maar juist om een scenario in een niet-werkelijkheid te construeren. In de context van (16)-(20) is het steeds duidelijk dat de *moest*-zin zo'n *counterfactual* mentale ruimte triggert, ófwel doordat de spreker de waarheid van de protasis expliciet ontkent, zoals in (16), (17) en (19), ófwel doordat de waarheid van de protasis incompatibel is met onze kennis van de wereld, als in (18) en (20).

Zowel in (13)-(15) als in (16)-(20) levert de aard van de mentale ruimte die met de voorwaardelijke bijzin wordt opgeroepen een belangrijke bijdrage aan de interpretatie: in (13)-(15) geeft de spreker te kennen dat hij er rekening mee houdt dat de hypothetische situatie van de protasis werkelijkheid kan worden; dat is precies wat de *mocht*-constructie hier zo geschikt maakt als *hedge* voor de taalhandeling van de hoofdzin, dus als beleefdheidsstrategie in de zin van Brown & Levinson (1987). In (16)-(20) daarentegen vormt juist de niet-werkelijkheid van de protasis een belangrijk onderdeel van de argumentatie: de gevolgtrekking in de apodosis geldt alleen als de protasis waar is, maar die laatste is nu juist, overduidelijk voor zowel spreker als hoorder, *niet* waar. Dat ook de apodosis alleen geldig is in de tegenfeitelijke werkelijkheid die met de voorwaardelijke bijzin is opgeroepen, wordt in (16)-(20), maar ook in de overige 15 gevallen in deze categorie, aangegeven met een vorm van *zou(den)* in de hoofdzin. De spreker geeft met *zouden* aan dat de inhoud van de hoofdzin gesitueerd moet worden in de tegenfeitelijke mentale ruimte die hij met de bijzin heeft geconstrueerd, vergelijkbaar met het fenomeen van *consecutio temporum* (of *sequence of tenses*) in de context van de indirecte rede (Boogaart 1999: 38-57 en referenties aldaar).

De data in Tabel 5 laten dus zien dat de conditionele *moest*-constructie in het BNL ten minste twee belangrijke functies heeft. De constructie kan enerzijds gebruikt worden om een hypothetische mentale ruimte te openen als relevante achtergrond voor een taalhandeling, als in (13)-(15), en anderzijds om een inhoudelijke relatie tussen twee gebeurtenissen te presenteren in een mentale ruimte die tegengesteld is aan de werkelijkheid van spreker en hoorder (de basisruimte), als in (16)-(20). Aangezien van die twee functies alleen de eerste ook door de *mocht*-constructie wordt vervuld, hoeft het geen verbazing te wekken dat die constructie in het NNL minder frequent gebruikt wordt dan de *moest*-constructie in het BNL. (In 3.3 laat ik nog een andere gebruikscontext zien die mogelijk voor dat verschil in frequentie verantwoordelijk is.)

Dat de *mocht*-constructie in het CGN, althans in de data die we volgens de zoekmethodes uiteengezet in 2.1 gevonden hebben, niet voorkomt in irrealis-contexten is een significant resultaat, maar het betekent niet per se dat *mocht* helemaal nooit in zulke contexten gebruikt wordt. Met behulp van Google

¹⁴ Terwijl de *mocht*-constructie, vooral in het NNL, typisch een 'pragmatische' mentale ruimte opent, is zo'n niet-inhoudelijke interpretatie bijvoorbeeld juist incompatibel met de conditionele imperatiefconstructie (? *Heb dorst en er is bier in de koelkast*) (Boogaart & Trnavac 2004, Boogaart 2004).

zijn op het internet wel zulke gevallen te vinden, vooral wanneer het complement van *mocht(en)* een voltooid vorm bevat, maar ook daar blijven de verschillen opvallend, zoals in (21) gedemonstreerd is voor de zoekstring *mocht/moest ik het/dat geweten hebben*.

	Google hits (januari 2006)
(21) a. <i>Mocht ik dat geweten hebben</i>	0
b. <i>Mocht ik het geweten hebben</i>	7
c. <i>Moest ik dat geweten hebben</i>	37
d. <i>Moest ik het geweten hebben</i>	138

Als het complement van *mocht* een voltooid vorm bevat, zoals in *Mocht Mozart nog geleefd hebben*, dan is tegenfeitelijk gebruik ook in het NNL wel mogelijk, maar nog steeds relatief zeldzaam in vergelijking met het BNL. Hoewel een zin als (21a) de meeste Nederlanders volledig natuurlijk in de oren klinkt, komt die op het hele internet niet één keer voor. De variant in (21b) komt 7 maal voor, maar bij nadere inspectie blijkt het in alle 7 gevallen te gaan om Belgische sprekers van het Nederlands en dus om mogelijk 'hypercorrecte' gevallen (zie verder paragraaf 4). Overigens, de behoefte aan een aanvullende markering van de 'tegenfeitelijkheid' in het NNL, met het gebruik van een voltooid complement, laat nog eens zien dat het modale werkwoord in het NNL op zichzelf niet voldoende is om een tegenfeitelijke mentale ruimte te construeren (vgl. ? *Mocht Mozart nog leven*).

Tot besluit van deze paragraaf moet ik nog terugkomen op voorbeeld (5), hier herhaald.

- (5) De Peter dat ging nogal, maar *als dat de Ludo moest doen* dieje las dat dus letter voor letter na en dieje verbeterde dat en ge kon dat soms zeven acht keer opnieuw maken hè.

In 2.1 bleek dat de conditionele interpretatie van deze zin het best geparafraseerd kan worden met *als Ludo het deed*, dus met een onvoltooid verleden tijd van het hoofdwerkwoord, en niet met een vorm van de *mocht*-constructie (*als Ludo het mocht doen*). Die laatste zou in deze context alleen een niet-conditionele interpretatie kunnen krijgen, zoals in *als Ludo toestemming had om het te doen*. Dat betekent dat we ook in gevallen als (5) te maken hebben met een context waarin het BNL wel de conditionele *moest*-constructie kan gebruiken en het NNL niet de conditionele *mocht*-constructie. Maar de context in (5) is duidelijk niet van hetzelfde, 'tegenfeitelijke', soort als die in (16)-(20). Ook in (5) opent de conditionele zin een mentale ruimte die niet samenvalt met de basisruimte van het hier-en-nu van de spreker, maar het gaat nu niet om een hypothetische toekomstige mentale ruimte, als in (13)-(15), noch om een tegenfeitelijke mentale ruimte, als in (16)-(20). De tekst in (5) gaat over een feitelijk, terugkerend scenario *in het verleden* (*elke keer als Ludo het deed*). Die verleden mentale ruimte wordt

misschien niet zozeer ‘getriggerd’ door de conditionele bijzin als wel door de narratieve context (dus door de opeenvolging van onvoltooid verleden tijden in het voorafgaande), maar de BNL *moest*-constructie is blijkbaar compatibel met zo’n narratieve verleden tijdscontext, terwijl conditioneel *mocht(en)* per definitie een hypothetische (toekomstige) mentale ruimte opent. Dus: *als Ludo het mocht doen* gaat over een mogelijk toekomstig scenario óf is niet conditioneel.

3.2 Syntactische integratie en *dan*

Nu we preciezer kunnen definiëren in welk soort conditionele contexten de BNL *moest*-constructie vaker wordt gebruikt dan de algemene *mocht*-constructie, kunnen we ook de tweede onderzoeksvraag beantwoorden, over het verschil in frequentie van resumptief *dan* in BNL en>NNL. In 2.2 presenteerde ik gegevens over de syntactische integratie van protasis en apodosis in de *moest*- en *mocht*-constructie (Tabel 5); in de vorige paragraaf classificeerde ik de data naar het soort conditionele relatie dat tussen de gebeurtenissen van protasis en apodosis bestaat (Tabel 6). De tweede onderzoeksvraag betreft feitelijk de relatie tussen deze twee soorten gegevens, dus de relatie tussen syntactische integratie en semantische/pragmatische integratie.

Naar die relatie is met name voor conditionele *als*-zinnen onderzoek gedaan door Van Belle (1997, 2003; Renmans & Van Belle 2003), die laat zien dat verschillen in syntactische integratie inderdaad samengaan met verschillen in ‘semantico-pragmatische’ integratie. Als criterium voor syntactische integratie hanteert Van Belle de driedeling van König & Van der Auwera (1988) – *integration*, *resumption*, *non-integration* – geïllustreerd in 2.2. Als de hoofdzin niet-geïntegreerde woordvolgorde vertoont, zoals in (22a), zijn hoofd- en bijzin vanzelfsprekend syntactisch niet met elkaar verbonden (tenzij misschien door de intonatie). Maar ook de aanwezigheid van resumptief *dan*, als in (22b), is te beschouwen als een signaal van minder syntactische integratie in vergelijking met het *dan*-loze alternatief in (22c).

- (22) a. Als je me nodig hebt: ik ben in de keuken.
 b. Als je me nodig hebt, dan ben ik in de keuken.
 c. Als je me nodig hebt, ben ik in de keuken.

Wat semantische/pragmatische integratie betreft, zijn de protasis en de apodosis het meest met elkaar verbonden als de conditionele relatie van het inhoudelijke soort is. Zoals gezien in 3.1, is er in zulke gevallen meestal een oorzaak-gevolg-relatie tussen de twee gebeurtenissen. Bij niet-inhoudelijke relaties daarentegen is de waarheid van de apodosis onafhankelijk van de waarheid van de protasis, waarvan de functie eerder op het niveau van de taalhandeling dan op het niveau van de inhoud te situeren is.

Als we de intuïties omtrent syntactische en semantische integratie uit 2.2 en 3.1 met elkaar combineren, verwachten we dus dat inhoudelijke conditionele relaties vaker samengaan met geïntegreerde

woordvolgorde in de apodosis, terwijl niet-inhoudelijke relaties relatief vaker resumptief *dan* of zelfs niet-geïntegreerde woordvolgorde laten zien, als samengevat in Figuur 1.

integratie	syntactisch	semantisch/pragmatisch
+	Geïntegreerd, – dan	inhoudelijk conditioneel
	Geïntegreerd, + dan	
-	Niet-geïntegreerd ¹⁵	niet-inhoudelijk conditioneel

Figuur 1: De relatie tussen syntactische en semantische integratie (vrij naar Renmans & Van Belle 2003)

In het corpus van *als*-zinnen van Renmans & Van Belle komt de niet-geïntegreerde woordvolgorde, als in (22a), helemaal niet voor, maar over de correlatie tussen de aanwezigheid van resumptief *dan* en de semantische/pragmatische integratie van protasis en apodosis is hun conclusie duidelijk:

The findings from our empirical study thus convincingly show that syntactically more integrated constructions [...] correspond to semantically more integrated structures such as content observations consisting of one proposition, and that, on the other hand, semantico-pragmatically less integrated constructions [...] favour the use of resumptive patterns containing the particle dan. (Renmans & Van Belle 2003: 154)

Dit resultaat voor *als*-zinnen wijst op een mogelijke verklaring voor de observatie die ik in 2.2 deed naar aanleiding van Tabel 5. In het *moest*- en *mocht*-materiaal is resumptief *dan* frequenter aan- dan afwezig, maar er is een verschil tussen NNL en BNL: in de NNL *mocht*-constructie is zelfs niet één geval te vinden van geïntegreerde woordvolgorde zónder *dan*. De hoge frequentie van *dan* in de *moest*- en *mocht*-constructie in het algemeen – in vergelijking met de cijfers voor *als*-zinnen, waar de gevallen met resumptief *dan* in de minderheid zijn – kan nu verklaard worden doordat, zeker in het NNL, de vooropgeplaatste voorwaardelijke bijzin typisch een hypothetische toekomstige mentale ruimte opent als relevante achtergrond voor een taalhandeling en dus meestal gebruikt wordt om een niet-inhoudelijke conditionele relatie tot uitdrukking te brengen. Aangezien protasis en apodosis in dit type conditionele zinnen semantisch-pragmatisch het minst geïntegreerd zijn, verwachten we hier ook grammaticale signalen die duiden op minder integratie, d.w.z. niet-geïntegreerde woordvolgorde, als in (23a), of geïntegreerde woordvolgorde met resumptief *dan*, als in (23b).

¹⁵ Ook in hoofdzinnen met niet-geïntegreerde woordvolgorde kan resumptief *dan* voorkomen (*mocht je zin hebben, bel me dan even*). De aanwezigheid van *dan* heeft hier het omgekeerde effect: *dan* verwijst in elk geval nog naar de voorafgaande bijzin, terwijl niet-geïntegreerde hoofdzinnen zonder *dan* volledig zelfstandig van de bijzin fungeren. De afwezigheid van *dan* in niet-geïntegreerde zinnen (*mocht je zin hebben: bel me even*) kan dan ook moeilijk als een signaal van syntactische integratie worden opgevat. (Overigens is bij een imperatief in de apodosis syntactische integratie van hoofd- en bijzin so wie so niet beschikbaar als alternatief.)

- (23) a. Mocht je me nodig hebben: ik ben in de keuken.
 b. Mocht je me nodig hebben, dan ben ik in de keuken.
 c. Mocht je me nodig hebben, ben ik in de keuken.

Voor het NNL komt die voorspelling het duidelijkst uit aangezien we in het CGN-materiaal van 2.1 niet één geval hebben aangetroffen van het type in (23c), mét geïntegreerde woordvolgorde en zonder *dan*.

Maar ook het verschil tussen NNL en BNL kunnen we op deze manier verklaren. In Tabel 6 bleek dat de BNL *moest(en)*-constructie gebruikt kan worden in irrealis-contexten, dus om een tegenfeitelijke mentale ruimte te openen; in ons materiaal vervult de constructie deze functie zelfs vaker dan de pragmatische functie geïllustreerd in (23). De conditionele relatie die in zo'n tegenfeitelijke mentale ruimte wordt gelegd, is altijd van het inhoudelijke soort. Dancygier & Sweetser definiëren, als gezien, inhoudelijke conditionele relaties – hun *predictive conditionals* – als die gevallen waarin een alternatief scenario wordt opgeroepen. In (11) bedoelt de spreker dus óók dat de wedstrijd *niet* wordt afgelast als het *niet* regent.

- (11) Als het regent, wordt de wedstrijd afgelast.

Tegenfeitelijke conditionele constructies verwijzen altijd naar zo'n alternatief scenario, namelijk het 'feitelijke' scenario van de basisruimte. Als gezien bij (16)-(20) wordt in zulke uitingen het scenario in de niet-werkelijkheid nu juist opgeroepen om te benadrukken dat de apodosis in de werkelijkheid (basisruimte) niet geldt, aangezien de protasis duidelijk onwaar is. Maar die argumentatie is natuurlijk alleen geldig als er een inhoudelijke, oorzakelijke relatie tussen de gebeurtenissen van hoofd- en bijzin bestaat. Anders gezegd, conditionele relaties in een tegenfeitelijke mentale ruimte zijn per definitie inhoudelijke conditionele relaties. Aangezien dat betekent dat de gebeurtenissen van protasis en apodosis semantisch/pragmatisch nauw met elkaar verbonden zijn, verwachten we hier ook eerder een syntactisch signaal van die grotere integratie, met name geïntegreerde woordvolgorde en geen resumptief *dan*. Voorbeelden daarvan waren (17) en (20).

- (17) *moest de nu nog onder mekaar* zou 'k dat nu nog begrijpen. maar wij zijn daarbij.
 (20) *moest het altijd licht zijn* zouden we niet komen tot dag en nacht.

Het gaat de spreker in (17) en (20) eerder om het 'alternatieve scenario' in de feitelijke basisruimte dan om de relatie tussen protasis en apodosis in de niet-werkelijkheid die hij oproept. (In (17) heeft de spreker juist geen begrip voor de situatie aangezien men *niet* 'onder elkaar' is; met (20) geeft de spreker te kennen dat we *alleen maar* dag en nacht kunnen kennen als het niet altijd licht is.) Deze uitingen voldoen dus geheel aan de definitie die Dancygier & Sweetser geven van inhoudelijke conditionele relaties en die nauwe verbondenheid van protasis en apodosis komt hier ook tot uitdrukking in de geïntegreerde woordvolgorde (inversie) van de hoofdzin en het ontbreken van *dan*. Dat de BNL *moest*-constructie, behalve voor pragmatische relaties, ook wordt gebruikt voor (tegenfeitelijke) inhoudelijke relaties, zou dus kunnen verklaren waarom resumptief *dan* in de BNL

moest-constructie vaker ontbreekt dan in de (BNL en NNL) *mocht*-constructie, die juist vooral een pragmatische functie heeft.

Hoewel die verklaring aantrekkelijk is, moet wel gezegd worden dat de correlatie tussen syntactische en semantische integratie als weergegeven in Figuur 1 in ons materiaal – zoals in dat van Renmans & Van Belle – niet absoluut is. Naast de tegenfeitelijke voorbeelden zonder *dan* in (17) en (20), hebben we immers ook al vergelijkbare gevallen mét *dan* gezien, in (16) en (19). Andersoortige uitzonderingen zijn nog (24) en (25).

(24) moest het u niet passen moet de 't maar zeggen

(25) moest dat iemand hier in België zijn we zouden die gewoon vierkant uitlachen

De uiting in (24) is een voorbeeld van een niet-inhoudelijke conditionele relatie, met name van een *speech act conditional* als die in (13)-(15). Dit pragmatische type relatie tussen protasis en apodosis bevindt zich laag op de schaal van semantische integratie in Figuur 1, maar gaat in (24) desondanks samen met geïntegreerde woordvolgorde zonder resumptief *dan*, d.w.z. met twee grammaticale signalen van grote syntactische integratie. Het omgekeerde is het geval in (25). De spreker legt daar een inhoudelijke relatie tussen twee standen van zaken in een tegenfeitelijke mentale ruimte – de semantische integratie van protasis en apodosis is dus groot – maar gebruikt toch een niet-geïntegreerde woordvolgorde in de hoofdzin, en overigens opnieuw geen resumptief *dan* (zie noot 13). Dit type zinnen vormt een uitzondering in ons (beperkte) *moest/mocht*-corpus, maar het suggereert wel dat het belangrijk is om in een groter corpus te onderzoeken of een bepaalde taalvariëteit, in dit geval het BNL, niet so wie so, los van het type conditionele relatie, een voorkeur heeft voor constructies zonder resumptief *dan*.

3.3 Zinsfinale bijzinnen met *mocht* en *moest*

Aangezien *dan* in de apodosis van een voorwaardelijke constructie de inhoud van de protasis 'herneemt', komt dit partikel natuurlijk alleen voor in contexten waarin de protasis voorafgaat aan de apodosis. In dit artikel concentreer ik mij op conditionele *mocht*- en *moest*-constructies van dit type, als in (1) en (2), maar voorwaardelijke bijzinnen ingeleid door *moeten* of *mogen* komen ook aan het eind van zinnen voor. Juist ook bij dit laatste type is er een opvallend verschil tussen NNL en BNL, dat nog niet aan de orde is geweest, maar dat mogelijk ook te maken heeft met een verschil in syntactische integratie van hoofd- en bijzin.

Zowel in NNL als in BNL geldt dat zinsfinale voorwaardelijke bijzinnen soms een heel specifieke functie hebben, die niet verenigbaar zou zijn met zinsinitieel gebruik. Dit geldt bijvoorbeeld voor gevallen als in (26) waarin met de *mocht*-zin de bedoeling van de activiteit in de hoofdzin duidelijk wordt gemaakt (mogelijke paraphrases: 'voor het geval dat', 'met het oog op')

- (26) terwijl Westerveld voor de zekerheid toch nog maar even bezig is met Pim Van Dort om zich warm te houden mocht alsnog Edwin van der Sar van 't veld moeten.

Een andere type gebruik dat typisch samengaat met een zinsfinale, of ook wel zinsmediale, positie is dat in (27), waar de spreker in de *mocht*-zin de inhoud van de voorafgaande zin becommentarieert of nuanceert (mogelijke parafrases: 'voor zover', 'als tenminste/althans').

- (27) dus aanzien heb je absoluut niet meer. mocht je dat al ooit gehad hebben

In het BNL komen we naast deze twee types echter ook nog een heel ander type zinsfinale voorwaardelijke bijzin tegen die kan worden ingeleid door *mocht* of door *moest*. Het NNL gebruikt natuurlijk so wie so geen *moest* in conditionele constructies maar het kan in deze context ook geen *mocht* gebruiken. BNL-voorbeelden uit het CGN zijn (28), met *mocht*, en (29), met *moest*.

- (28) Ik vind dat eerder een schending van mijn privacy mocht dat gebeuren
 (29) van Bjoke zou 't nu al wreed erg geweest zijn 't eerste jaar moest dat geen A-attest geweest zijn

In (28) en (29) geeft de spreker een evaluatie van een mentale ruimte, gepresenteerd in de *mocht/moest*-zin, die niet samenvalt met de basisruimte. Die mentale ruimte kan hypothetisch zijn, als in (28), dan wel tegenfeitelijk, als in (29). Zoals gezien in de vorige paragraaf, bestaat de mogelijkheid van een tegenfeitelijke lezing nauwelijks voor *mocht*, dus (29) zou met *mocht* i.p.v. *moest* in het NNL een uitzonderlijke zin blijven – ook wanneer de *mocht*-zin aan de hoofdzin voorafgaat. Maar in (28) is het alleen de positie van de *mocht*-zin die voor sprekers van het NNL eigenaardig is; vgl. de variant in (28)', die, in tegenstelling tot (28), niet als typisch BNL wordt ervaren.

- (28)' Mocht dat gebeuren, (dan) vind ik dat een schending van mijn privacy

Dat de constructie in (28) en (29) wél typisch is voor het BNL valt aan de hand van het CGN, vanwege het geringe aantal gegevens (zie 2.1), moeilijk te bewijzen. Maar wie met behulp van Google zoekt naar strings als "ik zou het * vinden mocht/moest" en "het zou * zijn mocht/moest", vindt een zeer groot aantal voorkomens, en wel bijna uitsluitend op websites met de extensie 'be'. (Ook wanneer de string voorkomt op websites met een andere extensie dan 'be', blijkt het bij nadere inspectie vaak te gaan om een spreker van het BNL.) Typische voorbeelden zijn (30) en (31).

- (30) Ik zou het fijn vinden mocht u een paar woordjes in mijn gastenboek neerpennen.
 (blog.seniorennet.be/alpha)
 (31) Het zou goed zijn mocht hij dat nog eens kunnen verduidelijken.
 (www.epo.be/extra/OP_mestrum_neoliberalen.php)

Sprekers van het NNL kiezen in vergelijkbare contexten voor een *als*-zin, zoals in (32) en (33).

- (32) Ik zou het ontzettend jammer vinden als dat zou gaan verdwijnen in een Europees wij-gevoel.
(www.vrijspreker.nl/blog/?itemid=2220)
- (33) Het zou mooi zijn als ook op andere plaatsen in Nederland iets zou ontstaan.
(www.refdag.nl/artikel/1252239/Het+akkertje+van+de+zusters.html)

Dit verschil tussen BNL en NNL in het gebruik van de *mocht/moest*-constructie is van een ander soort dan het verschil dat we in 3.1 formuleerden in termen van het type conditionele relatie dat met de constructies kan worden uitgedrukt. De conditionele relatie in (28)-(31) is immers van het niet-inhoudelijke soort dat evengoed compatibel is met de *mocht*-constructie in het NNL (zie bijv. (28)'). Bovendien lijkt deze constructie in het BNL net zo goed samen te gaan met *mocht* als met *moest*, terwijl het enkele 'tegenfeitelijke' *mocht*-geval in Tabel 5 en (21) nog afgedaan zou kunnen worden als een vorm van 'hypercorrectie'.

Toch is er ook een interessante overeenkomst tussen het zinsfinale gebruik in (28)-(31) en de verschillen tussen NNL en BNL die we eerder bespraken. Er is ook in deze BNL-gevallen namelijk opnieuw sprake van een grote integratie van protasis en apodosis, zowel syntactisch als semantisch/pragmatisch, zeker als we ze vergelijken met het soort gevallen waarin ook het NNL een zinsfinale *mocht*-zin kan gebruiken, zoals (26) en (27). Daar verschijnt de *mocht*-zin als een weglaatbaar adjunct, dat semantisch/pragmatisch de functie van een *afterthought* heeft. In (28)-(31) daarentegen specificeert de *mocht*-zin het subject (in (29) en (31)) of object (in (28) en (30)) van de zin, en is het informatief gezien de kern van de mededeling, die dan ook niet weggelaten kan worden.¹⁶

De generalisatie lijkt te zijn dat *mocht*-zinnen in het NNL, of ze nu voorafgaan aan de apodosis of erop volgen, syntactisch én semantisch/pragmatisch minder geïntegreerd zijn met de hoofdzin dan *mocht*- en *moest*-zinnen in het BNL. Bij vooropgeplaatste *mocht*-zinnen bleek dat in het NNL uit de systematische aanwezigheid van resumptief *dan* in de apodosis en de voorkeur voor een niet-inhoudelijke (pragmatische) interpretatie van de conditionele relatie; zinsfinale *mocht*-zinnen kunnen in het NNL hooguit als adjunct optreden en vervullen in die positie ook semantisch meer perifere functies dan zowel *mocht*- als *moest*-zinnen in het BNL. De samenhang tussen syntactische en semantische integratie in de Belgische en de Nederlandse constructie is samengevat in Figuur 2.

¹⁶ Een vergelijkbaar, veel voorkomend patroon in het BNL is de constructie *Wat zou je doen moest/mocht...* De voorwaardelijke bijzin specificeert daar weliswaar niet het subject of object van de zin, maar vormt wel een onmisbaar onderdeel van de vraag, die ook intonatieel de nadruk krijgt.

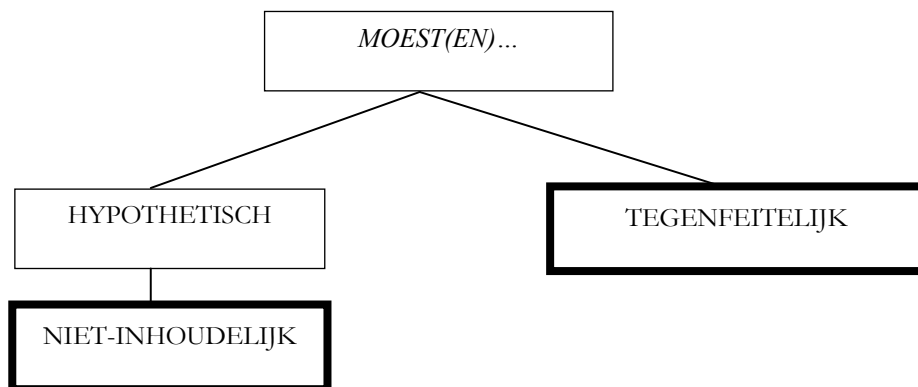
	NNL <i>mocht(en)</i>	BNL <i>moest(en)/(mocht(en))</i> ¹⁷
zinsinitieel		
● syntactisch	geïntegreerde volgorde in hoofdzin heeft <i>dan</i> nodig	geïntegreerde woordvolgorde ook zonder <i>dan</i>
● semantisch	gespecialiseerd in pragmatische conditionele relaties (taalhandeling)	ook inhoudelijke conditionele lezingen (met name tegenfeitelijke)
zinsfinaal		
● syntactisch	bepaling	argument
● semantisch	'afterthought' (weglaatbaar)	focaal (kern van de mededeling)

Figuur 2. Syntactische en semantische/pragmatische verschillen tussen de NNL *mocht*-constructie en de BNL *moest*- en *mocht*-constructie.

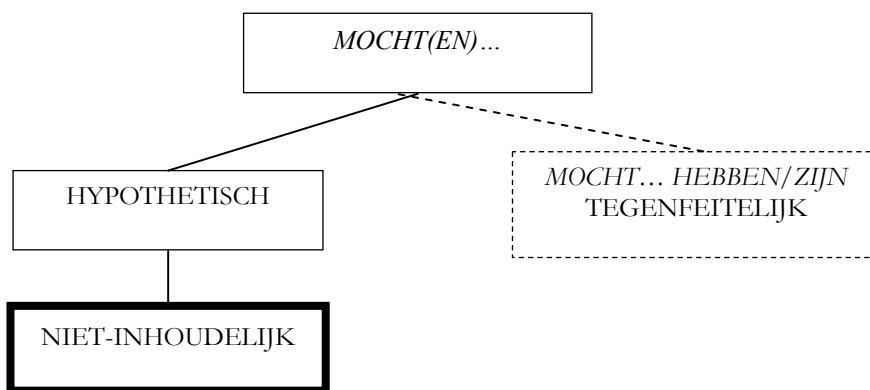
4. Conclusie

De analyse van het conditioneel gebruik van de modale werkwoorden *moeten* en *mogen* in dit artikel kan 'constructioneel' genoemd worden in de zin waarin die term wordt gebruikt in de constructiegrammatica (bijv. [Croft & Cruse 2004](#): 257-290, [Verhagen 2005](#) en, speciaal over conditionele constructies, [Dancygier & Sweetser 2005](#)). De conditionele *moest(en)*- en *mocht(en)*-constructies zijn immers beschreven als symbolische eenheden van vorm en betekenis: vormkenmerken, zoals de mate van syntactische integratie of het gebruik van *zou(den)* in de apodosis, gaan systematisch samen met een specifieke interpretatie van de conditionele relatie, als inhoudelijk of niet-inhoudelijk (en als hypothetisch of tegenfeitelijk). Naast het principe dat taal enkel en alleen bestaat uit eenheden van vorm en betekenis delen de meeste scholen binnen de constructiegrammatica ook het idee dat de constructies van een taal met elkaar verbonden zijn in een 'constructienetwerk', hiërarchisch geordend van meer naar minder abstract. In Figuur 3 en Figuur 4 zijn de bevindingen van dit artikel voor de NNL *mocht(en)*-constructie en de BNL *moest(en)*-constructie in zo'n constructienetwerk weergegeven.

¹⁷ De eigenschappen van de *moest*-constructie gelden in meer of mindere mate ook voor de *mocht*-constructie in het BNL. Ook *mocht* wordt in BNL wel gebruikt in tegenfeitelijke contexten (zie (21) en de toelichting erbij) maar vooral ook voor zinsfinale, niet-weglaatbare argumenten (als in (28), (30) en (31)), zie ook de conclusie.

Figuur 3. Een (gedeeltelijk) constructienetwerk voor de conditionele *moest(en)*-constructie (BNL)

Figuur 4. Een (gedeeltelijk) constructienetwerk voor de conditionele *mocht(en)*-constructie (NNL)

De verschillende lezingen van de constructies zijn als aparte knopen in het constructienetwerk opgenomen.¹⁸ Dat betekent dat het hier niet alleen gaat om verschillende interpretaties van een polyseme algemene conditionele *mocht(en)*- of *moest(en)*-constructie, maar om zelfstandige, monoseme constructies, met de specifieke vorm- en betekenis-kenmerken besproken in paragraaf 2 en paragraaf 3.¹⁹ Ik ga er daarbij van uit dat de pragmatische (of niet-inhoudelijke) *mocht/moest*-constructie een specifieke instantiatie is van de hypothetische *mocht/moest*-constructie; als besproken in 3.1, maakt precies het hypothetische karakter van de *mocht/moest*-zin deze zo geschikt om de relevante achtergrond voor een taalhandeling te leveren.

De verschillende soorten omlijning van de constructies in figuur 3 en figuur 4 zijn gebaseerd op de verschillende mate van conventionalisering van de constructies in beide taalvariëteiten – volgens de

¹⁸ Instantiaties van de niet-inhoudelijke *mocht*- en *moest*-constructie, en van de tegenfeitelijke *moest*-constructie, kunnen op hun beurt ook weer de status van een constructie hebben, dwz als geheel apart opgeslagen zijn op een lager niveau in het netwerk. Dat zou bijvoorbeeld kunnen gelden voor de specifieke patronen met zinsfinale *mocht/moest*-zinnen in het BNL, als in (30), (31) en noot 16, maar ook voor een volledig lexicaal ingevulde formule als *mocht u nog vragen hebben* – de laatste alleen al op grond van frequentie (150.000 hits via Google, maart 2006).

¹⁹ Over polysemie versus monosemie in constructienetwerken zie verder Boogaart (2006, te versch.)

gegevens uit paragraaf 2. Terwijl het BNL zowel een pragmatische als een tegenfeitelijke *moest*-constructie kent, is de tegenfeitelijke lezing van de *mocht*-constructie in het NNL beperkt tot een specifiek patroon waarin *mocht* een voltooid complement bij zich heeft (*mocht Mozart nog geleefd hebben...*). Maar ook de laatste constructie is, in vergelijking met de tegenfeitelijke *moest*-constructie van het BNL, niet erg ‘entrenched’ bij sprekers van het NNL (zie (21)).

Een belangrijke complicatie bij het vergelijken van zulke nauw verwante taalvariëteiten als het NNL en het BNL is dat het ‘constructicon’ – het geheel van (grammaticale en lexicale) constructies – van het NNL en het BNL elkaar voor een heel groot deel overlapt. Vooral figuur 3 is natuurlijk een simplificatie aangezien individuele sprekers van het BNL, naast de *moest*-constructie van figuur 3, in meer of mindere mate ook de *mocht*-constructie van figuur 4 gebruiken – al was het alleen maar doordat het gebruik van de conditionele *moest*-constructie in België “al decennialang te vuur en te zwaard bestreden” wordt (Haeseryn 1996: 120) als “een geweldig verspreid en diep ingeworteld onkruid” (Stoops 1959: 60). Een gevolg daarvan is onder andere dat ook de *mocht*-constructie in het BNL ruimer wordt toegepast dan in het NNL. In zo’n geval van wat traditioneel ‘hypercorrectie’ wordt genoemd, hebben taalgebruikers de *mocht*-constructie gegeneraliseerd naar het niveau van de algemene conditionele *moest*-constructie van figuur 3 die compatibel is met zowel de hypothetische als de tegenfeitelijke constructie.

Dat de precieze vorm van een constructienetwerk, behalve in tijd en ruimte, ook nog per individu sterk kan verschillen is overigens een algemene complicatie, die niet beperkt is tot gevallen van intratalige variatie als hier beschreven. Constructienetwerken zijn idealiter gebaseerd op frequentie-onderzoek in corpora waarin het taalgebruik van liefst zoveel mogelijk verschillende sprekers van een taal(variëteit) is verzameld. Zo zeggen de verschillende soorten omlijning van de constructies in figuur 3 en figuur 4 iets over de mate van conventionalisering van die constructies in een taalgemeenschap voor zover die in het corpus is gerepresenteerd, maar niet per se over de ‘entrenchment’ van de constructies bij individuele sprekers. Bij het vormgeven van een constructienetwerk aan de hand van corpusdata moet een constructiegrammaticus er rekening mee houden dat de mogelijkheid bestaat dat geen enkele *individuele* spreker in het corpus het netwerk in die vorm heeft ‘geïnternaliseerd’.

Bibliografie

- Boogaart, Ronny (1999). *Aspect and temporal ordering. A contrastive analysis of Dutch and English*. Den Haag: Holland Academic Graphics.
- Boogaart, Ronny (2004). “Meet het en je weet het”: van gebod naar voorwaarde. In: Saskia Daalder, Theo Janssen en Jan Noordegraaf (red.) *Taal in verandering*, 23-37. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- Boogaart, Ronny (2006). “Het is te zien hoe dat je het ziet”: de modale infinitief in Nederland en België. *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 24, 37-50.
- Boogaart, Ronny (te versch.) Semantics and pragmatics in construction grammar: the case of modal verbs. In: Alexander Bergs & Gabriele Diewald (eds.) *Context in Construction Grammar*. Amsterdam:

- Benjamins.
- Boogaart, Ronny & Radoslava Trnavac (2004). "Conditional imperatives in Dutch and Russian". In: Leonie Cornips & Jenny Doetjes (eds.) *Linguistics in the Netherlands*, 25-36.
- Brown, Penelope & Stephen Levinson (1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William & D. Alan Cruse (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daman, Johannes A. (1946). *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen (Zuid-Nederland)*. Gent: Daphne.
- Dancygier, Barbara & Eve Sweetser (2005). *Mental spaces in grammar. Conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demol, Jan (1973). Moest. In: COLLECTIEF [PEE Willem] (red.) *Album Willem Pée, de jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag*. Tongeren: Michiels, 95-100.
- Diepeveen, Janneke, Ronny Boogaart, Jenneke Brantjes, Pieter Byloo, Theo Janssen, Jan Nuyts, m.m.v. Hanne Kloots (2006). *Modale uitdrukkingen in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands: corpusonderzoek en enquête*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU/Münster: Nodus Publikationen.
- Goossens, Louis (1961). "Moeten" in de Zuidnederlandse hypothetische zin: een gallicisme? *Taal en Tongval* 13, 5-12.
- Haeseryn, Walter e.a. (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff / Deurne: Wolters Plantyn.
- Haeseryn, Walter (1996). Grammaticale verschillen tussen het Nederlands in België en het Nederlands in Nederland: een poging tot inventarisatie. In: Roeland van Hout & Joep Kruijssen (red.). *Taalvariaties. Toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris, 109-126.
- König, Ekkehard & Johan Van der Auwera (1988). Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals, and concessives. In: John Haiman & Sandra Thompson (eds.) *Clause combining in grammar and discourse*. Amsterdam: Benjamins, 101-133.
- Narrog, Heiko (2005). On defining modality again. *Language Sciences* 27, 165-192.
- Nieuwint, Pieter (1987). Modaal *mocht* in bijzinnen. *De Nieuwe Taalgids* 80, 303-315.
- Nuyts, Jan (2005). The modal confusion: on terminology and the concepts behind it. In: Alex Klinge & Henrik Høeg Müller (red.). *Modality. Studies in form and function*. London: Equinox, 5-38.
- Renmans, Bram & William van Belle (2003). The use of the particle *dan* in Dutch conditional sentences. *Leuvense Bijdragen* 92, 141-157.
- Stoops, Yvette (1959). Noordnederlands taalgebruik voor Zuidnederlands taalgevoel. *Taal en Tongval* 11, 55-60.
- Trnavac, Radoslava (2006). *Aspect and subjectivity in modal constructions*. Utrecht: LOT.
- Van Belle, William (1997). Conditionele zinnen: een continuüm van een dialogisch over een argumentatief naar een logisch verband. *Taalbeheersing* 19, 215-224.
- Van Belle, William (2003). *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren*. Leuven: Acco.
- Van der Auwera, Johan & Vladimir A. Plungian (1998). Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79-124.
- Verhagen, Arie (2005). Constructiegrammatica en 'usage based' taalkunde. *Nederlandse Taalkunde* 10, 197-223.

Wouden, Ton van der (1998). *Verboden op het werk te komen: klein woordenboek van Vlaamse taal- en andere eigenaardigheden*. Enschede: SIWU.